

L'emudiment i la soledat a la narrativa d'Helena Valentí*

ADRIÀ CHAVARRIA

El 4 d'abril de 1991, l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana i Edicions de l'Eixample, al Centre d'Art Santa Mònica, organitzaren un acte en memòria d'Helena Valentí amb motiu de l'aparició del seu llibre *D'esquena al mar*. Avui al Centre Francesa Bonemaïsson, el Comitè d'Escripores del Centre Català del PEN Club, catorze anys després, organitza aquest acte per rescabalar la memòria vers a l'obra d'Helena Valentí. Per la doble militància que mantinc a l'AELC i al PEN, em fa feliç que el PEN, amb el seu particular combat per la llibertat d'expressió de tots els escriptors perseguits, organitzi aquesta vindicació a la memòria d'una de les nostres autores i traductores més oblidades. Valguin aquestes paraules com a felicitacions per a les organitzadores.

“(…) Les àvies volen estalviar maldecaps a les nètes, encara que ja siguin a l'altra riba. Però a mi no m'enganyen, perquè allà ja deu haver arribat la barca de Caront, ja s'hi deu haver trobat l'escriptora Helena Valentí i, potser, totes dues, junt amb Safo i les seves innombrables germanes, deuen haver tornat a riure.”¹

Aquest fragment no correspon a cap crònica periodística d'Helena Valentí —a mi només em retorna a la memòria l'article publicat al diari *El País* quan decidí publicar tres cartes que li adreçà Gabriel Ferrater². Roig i Valentí són de la mateixa generació.

Una nascuda el 1946, i l'altra el 1940, moments en què la literatura catalana es trobava sotmesa a un genocidi, i a un exili interior de magnituds considerables; l'exili, però, de la mirada de dona, comporta un ataüllament borni sobre la realitat. En certa forma, aquesta manera diferent de mirar, les agermana a totes dues; els camins traçats pel moviment d'alliberament de les dones són albirats de molt a prop per Helena Valentí. Aquesta mirada comporta de retruc l'empeny per assumir una vida emancipada. Per tant, aquest desig es projecta en els personatges de les seves novel·les. A la contraportada del seu primer llibre *L'Amor Adult*³, publicat el 1977 ho fa palès, i ens declara la seva participació al moviment d'alliberament de les dones anglès, des de 1968, fins el 1974, any en què retornà a Catalunya⁴. El desig d'emancipació és present a totes les seves històries, però, és potser a *La dona errant* on més es registra —a les dues primeres narracions ja hi apareix, però potser des d'una vivència més conflictiva— l'opció d'una llibertat escollida —especialment amb el personatge de Júlia, la mare fadrina, i amb una professió liberal, i que de sotamà són del parer que es deu acostar molt al personatge de carn d'Helena Valentí— que ha suposat, de vegades, l'assumpció d'un preu massa injust o dolorós. Diu a *La dona errant*: “Eren dones conscients del preu d'haver triat una llibertat personal que ningú no apreciava, fora d'elles. Era el seu secret,

aparentment solitari i en el fons solidari.⁷⁵; és curiós que el tema polític, tan candent en aquells anys de canvi, no aparegui a la seva novel·lística. A les novel·les d'Helena Valentí no hi és present la política com a jocs d'aparences, ni tampoc es detecten els debats ideològics derivats del marxisme, tan en boga d'aquells anys. L'única acció política, entesa des d'uns paràmetres molt diferents a les coordenades habituals de la vida de partit, és la de l'amistat. Només en l'amistat assumeix un contraban difícil i complex, en què la solidaritat i la germanor es manifesten dins d'un horitzó possible, on els canvis comencen a ser plausibles.

Safo, la poeta, i les seves innumbrables germanes apareixen, de manera esbiaixada, en una de les darreres traduccions d'Helena Valentí, publicada després de la seva mort. L'obra en qüestió és la coneguda obra de Virginia Woolf, *Una cambra pròpia*⁶. Tot i que Woolf esmenta la possibilitat d'una germana imaginària de Shakespeare també escriptora, i que no parla pròpiament de Safo, Woolf cerca, desesperadament, la veu i la força d'unes mares escriptores que actuen de mirall, i alhora de palanca vers la seva pròpia obra, i de retruc cap a la de les altres dones escriptores contemporànies. La seva narrativa necessita d'uns referents femenins —masculins ja li'n sobren— per continuar escrivint; empeltar-se en una heura d'herència, per tal de sentir-s'hi deutora.

Helena Valentí va traduir moltíssim, tant en català com en castellà. Traduir comporta una dosi de silenci força important. És així, com crec que se'n manifesta dit ofici, d'una manera silenciada i sense esmentar-lo, un altre cop a *La dona errant*. Agustina, la filla, recorda així a la Júlia, la seva mare: "Encengué el llum de la taula de treball de Júlia. La recordava treballant molt, gairebé tot el dia, sense ofecs, amb calma, sotmesa a una llei natural i interioritzada (...). A casa seva, Agustina havia viscut dies silenciosos, de llavis encolats, i d'altres riallers i volubles. Manats per qui? Per la mare o pel temps? Per la lluna o les constel·lacions del cel? Només Agustina era capaç de suportar la mitja absència constant de Júlia, el mur que tancava el seu espai privat i del qual ningú

no trobava mai la clau. I a pesar de l'odi que l'havia encesa de vegades, Agustina mai no havia deixat de sentir-se atreta per la força del món de la seva mare. De les seves ventades i dels seus moments de calma (...) —Mare què fas? —preguntava l'Agustina i Júlia no contestava. Sempre, en els moments de silenci o de volubilitat, de solitud o de comunicació, Júlia embolicava el fil de la larva, segura de la metamorfosi. O de la sensació que dirigia la barra d'un timó invisible. Segura del port.⁷⁷ Es tradueix per a anostrar a la nostra llengua les obres d'altres escriptors de llengües diferents. Però tot acte de traducció, a banda que suposa un acte hospitalari i irremeiablement declinat des de l'alteritat, és també un exercici d'estil literari per al propi creador. Els narradors, traduïnt, també aprenen a narrar. Helena Valentí va escriure des del mirall de l'alteritat, ja que va treballar molt més traduïnt, que no pas escrivint les seves pròpies obres de ficció.

"Perquè l'Helena va morir fa pocs dies, i era escriptora, i havia escrit novel·les, i contes!, i traduït els anglesos, i ens havia deixat, com a penyora, una manera de mirar molt especial, com aquell qui acluca els ulls i ens guaita amb complicitat. Ai, aquell *Amor adult*, que n'era tan poc d'adult."⁷⁸

...i sí que n'era d'adult, aquell amor que semblava tan poc adult. Penso que el recull d'aquells contes —l'aparició de l'Helena Valentí en la literatura catalana— mostren els amagatalls dels temes que Valentí, quasi de manera obsessiva, ens anirà oferint al llarg de la seva narrativa: les dones, i les relacions d'aquestes amb els homes, tenint el desamor, més aviat que la creixença de l'amor, com a paradigma màxim, i tot això escandit a través de les relacions entre les mateixes dones. Sóc del parer, com va dir Mercè Ibarz⁹ a la cartografia del desig que li va dedicar, juntament amb la Doris Lessing que l'Helena traduï, que aquests contes tenen per centre els marges aspres de la civilització.

Montserrat Roig pretén deixar ben clar que Helena Valentí era escriptora, després dels continus devesalls sobre la seva capacitat de musa per als homes escriptors, que els diaris més prestigiosos de la nostra

ciutat, es dedicaren a esbandir arran de la seva mort. La conclusió que en podíem treure, els que aleshores teníem 18 anys, és que aquesta dona no fou escriptora, sinó musa, a recer dels altres que eren els qui escrivien. No és elegant, potser, però, en vull citar alguns, perquè vegin vostès el mal gust dels nostres “grans escriptors”. A la Crònica que devia fer el Manuel Vázquez Montalbán a *El País*, no en sé la data, diu el següent: “Recuerdo nuestra condición de infiltrados en el ámbito familiar culto de Helena, hija de Valentí Fiol y ahijada intelectual de Ferrater, Joan Petit, Gomà, Vinyoli. Helena y la biblioteca de su padre nos parecían dos preciosidades inteligentes, la una rubia y la otra racionalista, como el edificio que la cobijaba”. Un altre, aquest és de Rosa María Piñol, i va aparèixer a *La Vanguardia*: “La escritora y traductora Helena Valentí, musa de autores como Gabriel Ferrater o Juan Marsé (...) Según ha admitido Marsé en alguna ocasión, Helena fue una de las inspiradoras del personaje central, la estudiante burguesa que se enamora de un desarraigado social, de su novela “Últimas tardes con Teresa”. I el darrer, i aquest ja és tota una altra cosa, Xavier Moret, a *El País*, recull unes opinions molt estimades de Josep Termes, on esmenta, però, un altre cop el terme de “musa” en un apartat que es titulava “Musa, a pesar suyo, de una cierta intelectualidad” i diu així: “A Helena Valentí no le gustaba hablar demasiado del papel de musa que le otorgó cierto sector intelectual en los años sesenta”. De Josep Maria Castellet recull: “como una musa escurridiza, que nunca intentó explotar el poder de atracción que tenía sobre este tipo de personajes”. I finalment les paraules de Josep Termes, sinònimes d’amistat: “Helena acabó harta de la manipulación que de ella pretendían hacer algunos miembros de la Escuela de Barcelona. Huyó de ellos”. No m’estranya. I afegeix cordialment, i com si veiéssim de ben a prop a alguns dels personatges de les novel·les d’Helena: “Helena Valentí era una europea liberal y culta que creció en un ambiente que no lo era, y esto la impulsó a marchar, a irse al extranjero... Aunque, de hecho, incluso cuando estaba en Catalunya, fue siempre una exiliada”.

Però Helena Valentí fou una escriptora, ja que escriure era la seva passió amagada i silenciosa. Les seves versions al català d’algunes de les obres de Virginia Woolf, dels contes de Catherine Mansfield o del *Jo Claudi* de Robert Graves són excel·lents, i amb una versió catalana neta, culta, rica i precisa. De fet, per a Helena Valentí, l’escriptura significava un engatjament amb la realitat, com així ho testimonien la majoria dels personatges de les seves novel·les, com Anna, Raquel, Júlia, Agustina, Carla i Bàrbara. A la citada entrevista d’abans comenta que per a ella l’escriptura és el seu habitatge amb la realitat: “Només quan escric mantinc un vertader contacte amb la realitat. La vida de cada dia és un món irreal, tot el que et donen, et presenten, t’expliquen, no ho reconeixes, vius en funció dels altres. Cal recollir-te, endinsar-te en tu mateix, despullar-te, prendre contacte amb aquella nova realitat que pots crear. Recrear-la i projectar-la enfora és un procés que em fascina i m’espanta alhora”.¹⁰

Les seves narracions falcades de silencis, s’abraonen en la transitivitat de les vides quotidianes dels seus personatges. La majoria dones, que com ella, comparteixen els mateixos desitjos i frustracions d’una generació, i tot això curullat amb tota una sèrie de vivències que les agermanen.

Per què el silenci, o els silencis són tan importants en els contes i en les novel·les d’Helena Valentí? Ja hem dit que a les novel·les de Valentí prenen vida uns personatges engatjats de quotidianitat. Són peces breus, escurades de paraules, però, deleroses d’una possibilitat d’emancipació, i totes elles posseïdes per la passió de la llibertat. Perquè tot i que les relacions establertes pels personatges de les seves narracions no són fàcils, ni estan marcades per la suavitat d’una vida tranquil·la, el desig de la llibertat s’expressa d’una manera punyent en la majoria d’elles. Els terrenys que trepitgen i l’aspror de la ciutat, no són agradables, ja que quasi bé tots rondinen en l’esfera de l’exili. Com el salmó que salpa i neda contra la corrent del riu (se’n recorden d’aquell conte de la Montserrat Roig del *Cant de la joventut*, on el nen li preguntava a la mare per què els salmons neden riu amunt?), aquests personatges habiten a la contra de les convencions,

és a dir, s'assenten dins d'un territori fronterer allunyat de les convencions socials. A *La dona errant*, l'Agustina és una filla sense pare, és a dir, que no compta amb la figura del "mascle-pare" dictat per les convencions socials —Jean Paul Sartre deia que fins i tot el sexe i la declinació sexual marca la diferència, i ens pesa ontològicament parlant.

Aquest silenci es combina amb les veus d'uns personatges bruts, que apareixen a la narració d'una glopada, i que a la vegada resten consirosos alhora d'actuar impacientment per tal d'explicar-nos la seva vida; les seves veus són llambordes sòrdides que palesen la solitud i el pes de la vida quotidiana, rerateixides pels silencis. Uns silencis immensos, reflexius i interpel·ladors: emmudiments que embolcallen una situació d'alerta a les dones de les seves obres.

El fil narratiu comença i es descabdella com si no passés res. Les seves novel·les no comencen¹¹, aparentment, amb cap esdeveniment extraordinari. Són intents de viure unes accions, de les quals tots ens hi podríem trobar immersos, o sentir-nos-hi partíceps.

La seva manera de narrar assumeix vessants força inhòspits per a la narrativa catalana. Els contes de *L'Amor adult* et glacen, i et garratiben el cos per la força que transmeten. *La solitud d'Anna*¹² és una mena de tàlem de la vida d'una dona, que assumeix per opció, i podríem dir per destí —després d'un avortament— la vida en solitud. Hi ha moments en què la protagonista té l'empenta de la Mila de Caterina Albert, que a l'autora li agradava molt i que li transmetia molta força. De fet, la força del paisatge, fins el retorn a la ciutat per expulsió i decisió de la protagonista, recorden els rastres de la Mila.

Si bé l'estructura de *La dona errant* és la més original de les seves tres novel·les —aquesta mena de cartografia urbana on les vides i els traçats dels personatges es falquen incessantment, tot creant una polifonia suggerent a la narració— penso que és a *Esquena al mar*, la darrera obra de l'autora, on Helena Valentí aconsegueix una maduresa literària més pregona. De fet sóc del parer que aquesta és la

novel·la més ben travada, i on Valentí aconsegueix una veu literària més profunda. Sorprenen la veracitat i la maduresa dels personatges; és també el moment on la prosa de Valentí arriba a l'excelsament del domini literari, com passava en totes les seves traduccions. Perquè com ja hem dit abans, les narracions de Valentí, són expressament escrites amb un estil brut, com no passa pas a les seves traduccions. A *Esquena al mar* la prosa, gens arrauxada a la qual estàvem acostumats, se sotmet a la fixació d'uns límits que recordarien algunes de les tres narracions de *La dona trencada* de Simone Beauvoire.

Finalitzaré la meua intervenció amb la lectura de dos fragments d'*Esquena al mar* que transmeten magnitud, força, cruessa, potència simbòlica de la imatge i duresa del seu llenguatge:

“Es va aixecar i es posà de perfil a la finestra. Tres gavines sobrevolaven el pati. Baixaven en picat fins al primer pis i tornaven a pujar en espiral. Fins que baixaren en picat contra el pati. Se sentí un esgarip. La Carla es va estremir i s'aferra amb les mans als braços. Les gavines batien les ales contra el terra del pati

—¿Què fan? —mormolà la Carla.

Destrossaven un gat. Es va sentir el lladruc d'un gos. Sense pressa les gavines recomençaren l'espiral cap amunt. La Carla en va apartar la vista. La Tina s'havia posat al seu costat.

—És la segona vegada que ho veig aquesta setmana-va dir—. ¿Tens gat,tu?”

L'esgarip de les gavines glaça la sang. Aquest fragment garratiba; el segon fragment se situa al final de la novel·la. Els llocs i els papers d'una adolescent s'han invertit. Una filla, que enlloc de continuar sent filla o mare, es troba assumint un altre paper:

“Finalment van desamarrar. La Tina va fer un crit, un sanglot i un altre crit. Va tombar-se d'esquena al grup de persones i va deixar anar un seguit de sanglots que la van estovar fins a esclafir el plor. Un riu de llàgrimes que la va fer somriure. Va veure la Bàrbara alletant

l'infant i en Jimmy al seu costat, i va riure en acudir-se-li que les coses havien anat a l'inrevés. Que en comptes de la Bàrbara, l'àvia era ella i que en Joan la veia com una dona molt més gran. A ningú no li feia res carregar-la de responsabilitats.”

Montserrat Roig la memoriava com a escriptora, com a dona-escriptora, i no pas com a musa d'aquell gran poeta que es va suïcidar, i que quan ella va fer vint anys li dedicà el ja recordat poema anomenat “Helena”.

“I de l'Helena, en podríem dir tantes coses dels seus llibres! Però no, havíem d'oblidar que era escriptora, i que escrivia en català, i que ella ho sabia prou bé per què ho feia. Sabeu què vol dir ser escriptora i escriure en català? Doncs, que a més de meuca, pobra. I que em perdonin els primmirats. Perquè, de vegades, ens escalfem i no podem contenir la passió. I la passió, no la penso vendre.

Havíem d'oblidar que l'Helena era escriptora, i que se la jugava a la seva manera tot escrivint en català. I, en canvi, vinga recordar que si era la “musa” d'aquell poeta que es va suïcidar, que si era companya d'aquell altre, que era tan famós (...) Recordem el poeta, que ve el cas, però oblidem que l'Helena era novel·lista, i que hi jugava fort.”

Crec, dissortadament, que d'Helena Valentí, cada dia que passa, el record s'esborra. La seves obres són introbables, i les traduccions estan desapareixent acceleradament. Helena Valentí jugà fort, i la seva manera d'escriure escurada, emmudida, solitària, soterrada, i forta, ocupa un lloc particular dins la literatura catalana, que entre tots hauríem de continuar rescabulant. Continuar llegint-la. No estic d'acord amb el què em va comentar un poeta i traductor català, que la seva obra es vinculava temàticament a una època molt concreta, la d'aquella transició, o més ben dit transacció, que per cert Helena se'n va mantenir molt a marge. El tema de les relacions entre

els homes i les dones, per exemple, continuen manlevant-nos el temps i la son. És així com el diàleg establert entre dues dones al conte “La falta” de *L'Amor adult*, penso que interpel·la encara a moltes dones, i potser a algun home. Però, pocs:

—Potser és una manca d'instint per part nostra

—parlen les dues amigues.

—No sabem com fer-nos nostre un home.

—Com lligar-lo.

—Exigir.

—Mostrar-nos dèbils.

—Plorar.

—Patir. Que patim quan ell se'n va. Que no podem viure sense ell.

—Fer-lo sentir-se home.

—Home entre les dones.”

“La falta comesa: desitjar l'infant i no l'home.”

Moltes gràcies.

⓪

* Aquesta conferència fou pronunciada en motiu de l'homenatge a Helena Valentí que organitzà el Centre Català del PEN, dins de l'Any del Llibre i la lectura organitzat per la Institució de les Lletres Catalanes, el dijous 19 de maig de 2005, a Barcelona, a la Cuina del Centre Francesca Bonnemaisson del c/ Sant Pere Més Baix, 2.

1. Roig, Montserrat. “Helena busca l'àvia a l'altra riba”. Article aparegut al diari *Avui* el dia 14 de desembre de 1990, dins la columna diària que portava per nom “Un pensament de sal, un pessic de pebre”. Aquesta columna es publicà entre els mesos de setembre de 1990 i novembre de 1991. Es poden consultar tots els

articles en l'aplec que va editar Edicions 62. Roig, Montserrat. *Un pensament de sal, un pessc de pebre. Dietari obert 1990-1991*. Barcelona: Edicions 62, 1992; el meu és un intent per comentar els aspectes de l'obra d'Helena Valentí, mitjançant el seguiment d'aquest article, que en memòria d'Helena Valentí, li va dedicar Montserrat Roig.

2. Helena Valentí va decidir publicar al *Quadern d' El País*, el diumenge 28 de juny de 1987, quatre cartes que li adreçà Gabriel Ferrater, més una nota introductòria. Tot plegat es pot consultar a l'edició que va fer Joan Ferraté a *Cartes a l'Helena*. Barcelona: Empúries, 1995.

3. Valentí, Helena. *L'amor adult*. Barcelona: Edicions 62, 1979 (2a .ed.)

4. A l'entrevista que li va fer Vicent Marí al setmanari *El temps* el 1987 quan li preguntaren per què tornà a Catalunya, respon: "Suposo que la terra em cridava, diria que quasi literalment. Em sento catalana. Segons com, moltíssim. La terra, la mar, les olors, la llengua mateixa... això és molt important. Aquest país té molta força. Agafar el fil de la llengua ha estat una aventura del tot engrescadora, una qüestió de veu pròpia. Des que tradueixo al català, a més, mantinc una relació molt més fluïda amb la llengua. Una llengua de la que dia a dia palpo la seva vitalitat continguda". Es pot consultar a *Cartes a l'Helena* op cit.

5. Valentí, Helena. *La dona errant*. Barcelona, Laia, 1986. (pàg. 77). Malauradament introbable, com tota la seva narrativa. D'aquesta novel·la, Valentí n'estava molt contenta, i així ho expressà en una entrevista que li feren al setmanari *El temps* de València: "Mentre a les dues

primeres novel·les he plasmat diferents versions de mi mateixa, a *La dona errant* trobo que he aconseguit narrar històries d'altres amb consistència novel·lística. És com si la teva pròpia vida deixés de ser un enigma i pots començar a observar els altres. *La dona errant* és una novel·la que m'agrada força". "Força Dona: Entrevista amb Helena Valentí". Publicada el febrer de 1987, i tornada a editar arran de la seva mort, el 24 de desembre de 1990. Es pot consultar dins l'edició de *Cartes a l'Helena* que publicà Joan Ferraté a Empúries el 1995.

6. Woolf, Virginia. *Una cambra pròpia*. Barcelona: Deriva Editorial, 1996. Traducció d'Helena Valentí.

7. Valentí, Helena. *La dona errant*. *Op.cit.* (pàgs. 34-35).

8. Roig, Montserrat. "Helena, busca l'àvia a l'altra riba". *Art.cit.*

9. Ibarz, Mercè: "*La dona errant*: Helena Valentí a la llum de Doris Lessing (i Godard)". Publicada al recull ed Cartografies del desig *memòria de l'aigua. Onze escriptores i el seu món*. A cura de Lluïsa Julià. Barcelona: Proa, 1999. (pàgs. 65-87).

10. "Força Dona: Entrevista amb Helena Valentí". *Art.cit.*

11. A l'entrevista citada ho diu ella mateixa: "Malgrat poden ser llibres inacabats (aquesta és una de les crítiques que he sentit més, i potser tenen raó), crec que tots ells transmeten força a les dones. I això és saludable, perquè les dones som una mica nyeu-nyeu." *Entrevista op.cit.*

12. Valentí, Helena. *La solitud d'Anna*. Barcelona: Edicions 62, 1981. Aquesta és l'única novel·la que, de tant en tant, es troba en alguna llibreria de Barcelona.